

ELVI KÖZÖS ALAPOK A KÜLÖNBÖZŐ SZAKRENDSZEREKBEN.*

Amikor 1937-ben a párizsi dokumentációs világkongresszuson a mai témánkkal kapcsolatos határozati javaslatot szövegeztük meg, a megoldásra váró feladatok számos formában jelentkeztek. Először is fontosnak találtuk, hogy a különböző szakrendszerekből időálló, vagy legalább is viszonylagosan lerögzített mintaséma alakuljon ki. Ezzel kapcsolatosan kívántuk, hogy a könyvtárosok és dokumentalisták nemzeti szövetségei az osztályozási rendszereket gyűjtsék össze, tegyék hozzáférhetővé és csoportosan tanulmányozzák, egyben azt is, hogy a szaktudományok nemzetközi szervei munkálják meg szakjuk mintaosztályozásának rendjét. Igényeltük a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetsége osztályozási egyeztető kutatásainak folytatását és a Nemzetközi Dokumentációs Intézet osztályozási bizottságának a különböző szakrendszerek és az osztályozás elmélete és általános elvei tekintetében megkezdett munkálatainak folytatását és kimélyítését. A kongresszus javaslatainkat teljességükben elfogadta.

Íme, a tudományos világ hadseregeit mozgósítottuk, hogy a különböző szakrendszerek elvi közös alapjaihoz előnyomulhassunk. Ne méltóztassanak tehát tőlem, a magános harcostól azt várni, hogy hadseregeket tegyek feleslegessé és munkájukat elvégezve a kérdést maradéktalanul megoldjam. Legyek én csak felderítő járőr, aki a terepet tisztázza és rávilágít arra, hol és hogyan lehet ezt a bonyolult kérdést megragadni. S legyen szabad ezen kiküldetésben necsak szemlélődő, tapasztalati, hanem célszerűen tevékeny, szabályozó módszereket igénybe vennem!

* Felolvastatott a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének második kongresszusán, 1939. június 9-én.

Miért is kutatjuk a különböző szakrendszerek elvi közös alapjait? Mikor egyesületünk vezetősége ennek a témának ki-tűzését a könyvtárak együttműködése szempontjából lényeges-nek találta, bizonyára szeme előtt lebegett a sokak előtt ma talán még távolinak látszó cél: a könyvtári szakrendszerek egy-ségesítése.

Ismerjük a nehézségeket, akadályokat, amelyek itt élénk tornyosulnak és ismerjük azt a régi, begyökerezett könyvtárosi közvéleményt, amely ennek a célnak elérését utópiának tekinti. Tudjuk, hogy minden könyvtárnak más hivatása van, más a technikai adottsága. Nagy eltérések vannak a könyvvállomány szám- és tartalombeli különbözősége folytán. De azt is tudjuk, hogy a rendszerek nemcsak az egyes könyvtárak természete, állománya stb. szerint igazodnak, hanem és mentől mélyebben hatolunk a rendszerbe, annál inkább az egyes szaktudományok által kialakított fogalmi rendszer pilléreire épülnek fel. Emellett azok a beláthatatlan előnyök, amelyekkel az akárcsak viszony-lagosan lerögzített, időálló mintaséma kecsegtet, megérdemlik, hogy a szakrendszerek elvi közös alapjaiból kiindulva megkísé-reljük az egységesítés útját egyengetni: mégpedig országoként változó szervezéssel a rendszernek abban a részében, ahol az el-térő fejlődés és adottságok a nemzeti igények kielégítését kíván-ják, egészen általánosan az összes, ilyen gátlásokkal nem terhelt (természettudományi, technikai stb.) szakokban. Ilyen értelemben el is tudunk képzelni a tudomány mindenkori állásához automa-tikusan igazodó és a könyvtári technika fejlődésével lépést tartó világrendszert. Ennek egyes részeit, szakjait, alszakjait aztán az egyes könyvtár, vagy könyvtártípus olyan terjedelemben, annyira tagoltan veszi át és alkalmazza, ahogyan és amennyire azt céljai és szakokszerinti állománya indokolja.

De ne nézzük a jövőt, maradjunk a jelennél és a multnál! Eddig általában csak a tudományrendszerező, az enciklopedikus, a bölcséleti szakrendszerek igyekeznek minden fogalmat fölé- és alárendeltségi viszonyba helyezni. Így bölcséleti, teszem SPEN-CER¹ világos elgondolásából kiindulva, a szakrendszerek közös alapjait könnyen megtaláljuk.

¹ HERBERT SPENCER: The classification of the sciences. 3. ed. London. 1872. p. 3—4., 24.

Egy-egy osztály, szak, alszak, csoport, cím, vagy nevezzük bármiképen a szakrendszer felosztásbeli alkotóelemeit, csak olyan fogalmakat vagy tárgyakat tartalmazhat, illetőleg foglalhat össze, amelyek egymás között több közös ismérvet, több közös jelleget mutatnak fel, mint az ebből az osztályból, szakból, címből kizárt bármely más fogalom vagy tárgy. Az osztálybeli fogalmak, tárgyak közös jellege, közös ismérvei egyben fontosabbak is, mint azok az esetleges közös ismérvek, melyek az osztályon kívül álló fogalmakhoz, vagy tárgyakhoz kapcsolódnak. Tehát a szélesen tagolt szakrendszernek, amely minden fogalomnak és tárgynak, még az egyednek is ki akarja jelölni a helyét, az előbb említett közös jellegek és ismérvek számát és súlyát kell alaposan mérlegelnie, hogy az egyednek ennek a követelménynek megfelelő fölérendelt címbe, szakba, vagy csoportba ossza.

A szakrendszerek közötti különbözőség most már onnan származik, hogy különböző időben és különböző tudósok és rendszerezők más és más ismérvet és jelleget fedeztek fel, illetőleg találtak súlyosabbnak.

Már az egyedi fogalomnak, tárgynak is lehetnek tehát különböző nézőpontjai, amelyek helyét a rendszerben meghatározzák. Mennyivel inkább áll fenn ez a lehetőség összetett fogalmak, összefoglaló ismeretcomplexumok, tudományágak elhelyezésénél, ahol több szempont, más és más igény szól amellett, hogy a kérdéses tárgy helyét itt vagy ott rögzítse le. Hiszen egy-egy tárgy több fölérendelt fogalomnak, több tudománynak lehet lényeges alkotóeleme.

A rendszer helyes kialakulását persze számos feltételhez köti az irodalom. Példaképen — fényszórónkat csupán egy pillanatra odairányozva — említjük meg azon kellékeket, amelyeket egyik kortársunk az ideális rendszer velejáróinak tart. HUGO DINGLER² szerint legyen logikai ellenmondástól mentes, zárt egység, amely az emberi gondolat rendszerképes elemeit befogadni képes. Legyen érvényessége annyira abszolút és tökéletes, mint a filozófia apriori ítéletei... alapzata oly szilárd, hogy az ellenvetésnek még a gondolatát is kizárja stb.

Ezeket a bölcséleti gondolatokat ma itt nem követhetjük. Térjünk tehát rá a könyvtári és könyvészeti rendszerek vizsgá-

² HUGO DINGLER: Das System. München, 1930. p. 31.

latára. Míg a tudományos rendszerek a fogalmakat, ezek az irodalmat foglalják keretbe. Ez a lényeges különbség közöttük. A könyvtári és könyvészeti szakrendszer túlnyomóan adott anyagból indult és indul ki. A könyvtári vagy könyvészeti anyagot, nyomtatványokat, bibliográfiai egységeket tartalmuk alapján a tudományok felosztása szerint csoportosítja ugyan, de a praktikus szempontot domborítja ki. Vagyis a könyvtári szakrendszer nem akar mindig szigorúan logikus lenni, hanem a könyvtári használhatóságot előtérbe helyezi. Épp ezért van minden könyvtári szakrendszerben — a logikus és tudományos tagolástól eltérő — betűrendes alosztályozás is. Sőt azt is mondhatjuk, hogy ennek rendezési igénye nyomatékossá válik, ha a szisztematikus elrendezés problematikus vagy ingadozó.

Nem akarunk itt kitérni azokra az esetekre, amikor a szisztematikus és a betűrendes tárgyi, vagy a szótárkatalógus alkotóelemei tudatosan elegyítve jelentkeznek a könyvtári rendszerben. Vagyis nem terjesztjük ki kutatásunkat a tárgyi katalógus vegyes formáira. Mi csak arról az esetről beszélünk, amikor a tárgyi katalógus kifejezetten szakrendszeren alapul és azon belül a betűrend csupán kiegészítőként szerepel. A szisztematikus alapelv itt tehát fennáll mindaddig, amíg a tudományos kutatás és irodalmi feldolgozás tárgyát képező ismeretek logikus felosztási láncolata az adott tudományág, vagy ismeretkomplexum alá rendelt fogalmakat áttekinthetően tudja tagolni. Ha ez a körülmény nem forog fenn, mert az egymásmellé rendelt fogalmi láncszemek nagy számban vagy bonyolult összefüggésben jelentkeznek a rendszer valamely adott fokának további tagolásánál, — még a nagyobbigényű könyvtári szakrendszer is szívesen beéri a betűrendes szükségmegoldással.

Méltóztassanak most már, hogy konkrétabb területre jusunk, lelki szemeik elé állítani az újabb könyvtári szakrendszereket, mondjuk DEWEY óta, akinek föllépése mindenesetre fordulópontot jelent osztályozás és könyvtári szakrendszer terén, s íme szellemes változatait kapjuk az elgondolásoknak. Említsük meg DEWEY tizedes rendszere mellett csak a jelesebbeket! Itt van CUTTER expansive classification-je, a hallei HARTWIG-rendszer, a BONAZZI-féle, a washingtoni Library of congress-é, BROWN subject classification-je és a legújabb, a BLISS-féle rendszertani elgondolás. Ezekon tünődve most már elhatározhatnók, hogy

tüzetesen megvizsgáljuk őket, továbbá felvonultatjuk az összes szakrendszereket, sőt az egyes tudományágak rendszerező törekvéseit és módszereit. Azután lehetne mindezeket összehasonlító kritikával egymás mellé állítani, értékítéletet mondanunk és így egyengetnünk az elvi közös alapokhoz vezető utat. Előadásunk szűkre szabott kerete folytán ezt az eljárást mellőznünk kellett. Ez az eljárás különben is csak akkor vezetne eredményre, ha már ismernők az elérendő, az eszmei rendszert, amely érvényességének, megdönthetetlenségének végső és alapokat önmagában hordja.

De térjünk vissza az előbb említett rendszerekhez és szögezzük le, hogy mindegyikben óriási agymunka fekszik. Igyekeztek a rendszerezés általános és a könyvtári különös követelmények figyelése mellett a tudományok összefüggése, belső kapcsolata alapján célt érni. Az eredmények mások és mások és nem kielégítőek. S miért nem? Talán azért, mert a rendszerek egy síkban fejlődtek. A tudományok közötti összefüggés és kapcsolat ellenben többrétű, egymást keresztező. Ezt a viszonyt csak két-, vagy háromkiterjedésű sémával lehetne érzékeltetni. Erről a sémáról, illetőleg teljes kialakulásáról az elképzelések még hiányoznak, de legyen szabad ennek előszelét éreznem a bruxellesi decimális közös alosztásaiban, RUDOLF FOCKE³ azon megkülönböztetésében, amelyet szerinte a szakrendszer és az osztályozás anyagi vagy tudományos és formai vagy irodalmi elvei között kell alkalmazni; továbbá akkor, amidőn H. EPPELSHEIMER⁴ kulcsrendszere és minden tudományágon belül ismétlődő alosztályozása, H. TREBST⁵ analitikus módszere a cím tárgyi elemeivel és H. E. BLISS⁶ alternatíváinak rendszere — a két utóbbi által a közös alosztásoknál alkalmazott gyakorlatias egyszerűsítés — mind arra utalnak, hogy az egydimenziós megoldást éppen legújabbban nem találják kielégítőnek. Amikor a minden tudományban ismétlődő csoportok a főfelosztásból kiválnak, mellékrendszerben felfejlődnek, de a főrendszerrel szabályozott, állandó

³ Festschrift zur Begrüssung der sechsten Versammlung Deutscher Bibliothekare in Posen am 14. u. 15. VI. 1905. p. 5—15.

⁴ Zentralblatt f. Bibliothekswesen 1929. p. 406—424.

⁵ U. ott. 1931. p. 36—61, 119—138.

⁶ The organization of knowledge and the system of the sciences. New York, 1929 and The organization of knowledge in libraries. New York, 1933.

kapcsolatot tartanak fenn, meg is indult a kialakulás a kétsíkú rendszer felé.

Nem állítjuk, hogy régebben a szakrendszerek alkotói nem érezték meg, vagy talán rá is jöttek, hogy fogalmak, elméletek, elnevezések a mögöttük levő régi, új és legújabb tartalom szerint változnak, összeszűkülnek, majd kiterjednek és összefonódnak. De a kemény diót nem törik fel. Eleve számolnak a rendszer elkerülhetetlenül bekövetkező átalakításával.

Tudományok és ezek fejezetei nemcsak adott időpontban keresztezik egymást, hatolnak egymásba, dolgoznak azonos területen más és más kutatási pontból kiindulva, hanem ez a kúsztálságnak látszó állapot az időben is mutatkozik. Vagyis minden szakrendszer elavul. Ha a jelenkor számára készül, már a régi anyag beosztásánál is mutatkoznak nehézségek. A modern, az újonnan keletkező problémák számára meg éppenséggel nincsen kijelölt hely.

Az ügyes könyvtári szakrendszer elmúlt korok problémáinak az újonnan felállított szakrendszerben még biztosíthat helyet. Ezt a célt úgy éri el, ha a lezárt korok olyan témáinak, amelyek a tudományág modern tárgyalásánál már nem fordulnak elő, külön alszakot jelöl ki. Két legyet ütött így egy csapásra. Biztosította az olyan könyvek gyors szakozását, amelyek elmúlt korokban gyakran tárgyalt, kedvelt témákat dolgoznak fel. Egyben tehermentesítette a modern alszakokat, amelyek így csak az élő, érvényesülést kereső anyagot tartalmazzák.

Bonyolultabb a kérdés, ha közös elvi alapot keresünk a fejlődő, még ki nem alakult problémák szakrendszeri elhelyezésére.

Elméletileg nehéz határvonalat húzni annak megállapítására, hogy itt vagy ott és tényleg bekövetkezett-e valamely tudományban, vagy annak egyik részében olyan korszakalkotó változás, hogy a meglévő szakrendszer felosztása nem használható az új anyag elhelyezésére. Súlyosbítja a helyzetet, hogy minden új irány valamiképpen kapcsolódik a régihez, a lezártához; azután túlnő rajta.

Gyakorlatilag az osztályozásnál látjuk ezt a helyzetet kialakulni. Az új kérdésre vonatkozó irodalom megduzzad. Az anyagot ide is, oda is beosztják. A szakrendszer ezen, vagy amazon helye egyaránt alkalmas, vagy jobban mondva egyaránt

alkalmatlan az új témát tárgyaló nyomtatvány elhelyezésére. A régi keretben a kérdés nem oldható meg. Az illető tudományágban az egyik korszak lezárult. Az új téma új korszakot is jelent.

A különböző szakrendszerek ezt a kérdést elvi alapon megoldani meg sem kísérelték. A sokszor elkerülhetetlen módosítás az egyes könyvtár belső ügye lett. ADOLF MEYER, aki tanulmányjaiban⁷ ezt a kérdést legbővebben tárgyalja, azt javasolja, hogy csak egyes korokra érvényes szakrendszerek készüljenek, amelyek tudományáganként az illető szakmában beálló lényeges változások szerint különbözők volnának; azaz a lezárt és az adott tudományág modern felosztásánál már számba nem vehető anyagot, mint történelmi részt az előző kor belső törvényszerűségének megfelelően önállóan kellene felosztani.

A könyvtárnak így több szakkatalógusa volna. Egyenként kitűnőek volnának ezek, de a többes katalógus összes hátrányait szenvednék. Teremthetnénk közöttük utalások segítségével bizonyos kapcsolatot, egységet. Mégis összetett rendszerrel lehetne csak biztosítani az azonos síkon mozgó fogalmakra vonatkozó anyag feltárását.

A szakrendszerezés eddigi irányai szerint lehetetlen általános, a tudományok összességét felölelő s örökérvényű könyvtári szakrendszert egységes logikai alapelv szerint megalkotni.

Állapítsuk meg mindjárt, miután most az általános könyvtári rendszerek tárgyalásáról a szakkönyvtári rendszerek vizsgálatára térünk rá, hogy az eddigi elvek alapján lehetetlen az is, hogy az egyes szaktudományokra bizonyos időben feltétlen érvényességű rendszer az illető szaktudományt minden korban kielégítse.

Mert különbséget kell tennünk az általános és a szakkönyvtárak rendszerei, jobban mondva az általános szakrendszerek és egy-egy tudományág számára készült sémák alapelvei tekintetében.

Minden általános szakrendszer rávilágít a tárgyak és fogalmak összefüggésére: világképet ad, áttekintést az ismeretek, a

⁷ Zentralblatt für Bibliothekswesen 1921—1923. évfolyamaiban több cikk.

tudományok hierarchiájáról. A specializált szakrendszernek más elve és célja van.

Helyesen foglalta össze ezt a kérdést ERIC DE CROLIER⁸ a dokumentációs világkongresszuson és helyesen bízta rá a kongresszus a szaktudományok mintasémáinak megalkotását az egyes szaktudományok nemzetközi szerveire.

Az általános és a szakrendszerek eltérő szemlélete és beállítási módja mellett el sem képzelhető, hogy akár a speciális rendszerek összessége adjon elfogadható általános rendszert, akár fordítva, az általánosból ollózhathnánk ki jó speciálisat. A szaktudomány rendszerezői nem tudják, de nem is akarják szakjuk felosztását általános rendszer keretébe beépíteni. Sőt náluk minden tekintetben uralkodik a specialista szempont. Az elvi alap itt az és ennek is kell lennie, hogy a legkisebb részletre kiterjedően a szaktudomány követelményei egészen a fejlődési irány figyeléséig döntenek felosztás tekintetében. Az egyes szakoknál a fogalmakat, tárgyakat úgy csoportosítják, hogy a szakembernek biztosítsák a legnagyobb hasznot és használhatóságot. Bemutatják elképzeléseiket saját disciplinájuk kapcsolatairól, valamint azt, hogy mit tekintenek rokon és segédtudománynak.

Egy szaktudományon belül alkotott, vagy a szakkönyvtár számára készült rendszer a gyakorlati követelményeket fokozottan figyeli. Hiszen a szakember használja és legjobban úgy használhatja, ha ez símul ahhoz a logikus felosztási rendhez, amelyhez a specialista hozzászokott és amellyel állandóan dolgozik.

A szakkönyvtár rendszere tehát elvileg nem az ösztudomány fölosztásából indul ki, hanem a szakjában létező legjobb kész rendszert választja. Habár ez logikus, a tudományok logikai összefüggésére csak akkor tekint, amikor ez az összefüggés rávilágít saját szakjára vagy ennek elhatárolására.

Ismét más alapelveken nyugszik a népkönyvtár (városi fiókkönyvtár, közművelődési könyvtár) szakrendszere. Míg a tudományos és szakkönyvtár hozzáértő, tudományosan képzett közönséggel számol, rendszerét ehhez alkalmazza, addig a népkönyvtáros főfeladata a közönség széles rétegeinek kiművelése,

⁸ État présent du problème de la classification bibliographique, bibliothéconomique et documentaire. Congrès Mondial de la Documentation Universelle, Communications. Paris, 1937. p. 147—156.

s így az irodalomban rejlő kulturális összefüggéseket még a szakrendszeren keresztül is kihangsúlyozza.

Különböző szakrendszerek elvi közös alapjainak megisméréséhez az egyeztetési, vagy összehasonlító táblázatok (concordances) felállítása visz legközelebb.

Az eljárás abban áll, hogy az adott könyvtár régi, részben avult szakrendszere felállítási rendjében feljegyezzük az egyeztetési, vagy összehasonlítási alapul választott egy vagy több modern, elismert szakrendszer jelzéseit. Ezt a műveletet azután megfordítjuk és a másik, majd harmadik stb. rendszer tagolási rendjét követjük és mindig a mellette felállított rovatokba vezetjük be az összehasonlított szakrendszerek jelzéseit. Ezzel a módszerrel avuló szakkatalógusunkat új és jobb rendszerre való áttérés hosszas munkáját elkerülve felfrissítettük.

Egyeztetni nem kell szükségképpen ilyen gyakorlati cél érdekében, hanem történhetik ez az elméleti kutatás szolgálatában is: az összehasonlított szakrendszerek elképzelései találkozásának, eltérésének és ennek alapján bizonyos elvi közös alapoknak kimutatására. Ne riasszon vissza bennünket, ha különösen a szakrendszerek felsőbb rétegeiben akadály mutatkozik. Itt összefoglaló címek gyakran nem általánosan elismert tudományágra, vagy résztudományra utalnak. Minden szakrendszerben akad ilyen mesterkélt összefoglalás, amely önkényesen a tárgynak csak egy vonását veszi figyelembe. Az ilyen szak csak egy bizonyos rendszer különálló sajátossága, egyszer előforduló jelenség, tehát megfelelője más rendszerben nincs. Mint negatívum is tanulságos. Ha egyeztetési eljárásunkat a könyvtári szakrendszereken túl a bölceletiekre is kiterjesztjük, bizonyára elmélyítjük és alaposabbá tesszük idevonatkozó ismereteinket. Ezek pedig jelzőlámpák a nagy cél, az egységes klasszifikáció felé vezető úton.

Foglaljuk össze a mondottakat! Kiindultunk abból, hogy a szakrendszerek közös elvi alapjainak keresése egyúttal az egység felé vezető utat világítja be. Rámutattunk az általános szakrendszerek bölceleti felépítésére és a könyvtáriak gyakorlati célkitűzésére, valamint arra, hogy az eltérő megoldásoknak mi az alapvető hibájuk. Láttuk, hogy mennyire más elveken nyugszik az általános és a specializált szakrendszer. Igyekeztünk az

egyeztetés és összehasonlítás jelentőségét kitűzött feladatunk szempontjából kidomborítani.

Bevezető ígéretünknek tehát eleget tettünk. Kiderült, hogy ezt a bonyolult kérdést hol és hogyan kell megragadni.

Befejezésül álljon itt vizsgálódásunk leglényegesebb eredménye. Szerintünk az eddigi rendszerek közös kiindulópontja, alapelve és éppen ezért talán eredendő fogyatkozása az, hogy az emberi ismereteket adott és többé-kevésbbé lerögzített időpontban vették felosztásuk alapjául, a tudományt és annak egyes részeit, alszakjait és elágazásait sztatikus mivoltukban ragadták meg, nem voltak eléggé tekintettel az ismeretágak összefonódására, kúszáltságára és éppen ezért csak egy bizonyos korra érvényes és benne lehetséges, szerkezetét tekintve egydimenziális szakrendszert voltak képesek megalkotni. Állandó módosítással, javítással, tökéletesítéssel és azon igyekezettel, hogy a változtatásoknál a fejlődő kor és tudomány újabb követelményeit figyelembe veszik, egy-egy régi rendszer életképességének határát ki lehet tolni, az összeomlást ideig-óráig el lehet kerülni, de a ki-elégítő és időálló szakrendszer csak akkor valósul meg, ha abból indul ki, hogy az emberi ismeretek, a tudomány és ennek alkotóelemei állandóan fejlődnek, módosulnak, egymást átkarolják, egymásba áthatolnak, állandó mozgásban vannak. Tehát csak olyan rendszerezéssel lehet célt érni, amely úgy a térbeli adottságot, mint a dinamikus erőket figyelembe veszi; vagyis olyan felosztással, amely a többirányú rétegződés okozta akadályokat nem kerüli el, egyben eleve számol a módosulásokkal, határeltolódásokkal és szakrendszerét úgy építi fel, hogy ez öntevékenyen alkalmazkodjék az emberi ismeretek fejlődéséhez.

WITZMANN GYULA.